

I Долина Дунайця. Буря в Карпатах

В містечку Старому Санчі, котре стоїть уже в горах, кінчається залізниця од Тарнова. Од Старого Санча, невеличкого містечка, до Щавниці, куди я їхав на води, треба було їхати 40 верстов кіньми по шосе. Я взяв місце в поштовому, дуже доброму омнібусі, й перед обідом омнібус помалу рушив у дорогу.

Шосе, обсажене старими сливами-угорками, здоровими і гіллястими, як у нас яблуні, в'ється по широкій долині понад самим Дунайцем. Синій неглибокий Дунаєць бистро плине все ніби згори, переливаючи свої хвилі по камінні, і своїм тихим шумом, ніби шелестом, розвеселяє мертву тишу долини. По обидва боки широкої долини піднімаються рядками круглі гори, вкриті густими ялиновими лісами. Долина Дунайця в тім місці таки добре широка, аж лиснить проти сонця зеленню розкішних нив та полів. Густа пшениця, високе жито, зелений овес, ріпак, ячмінь мережать смужками всю долину й нагадують родючі ниви України. Шкода тільки, що таких долин дуже мало в Карпатах. От перед моїми очима майнула німецька колонія з високими білими мурованими домами, котрі тонуть в зелених грушевих та сливових садках. От ми переїхали дерев'яний міст на Дунайці, вкритий покрівлею. Долина стає все вужча та вужча. Зелені гори піднімаються все вище та вище. Вони перерізані подекуди вузькими балками, на котрих шумлять гірські потоки, та дзюрчать маленькі бистрі течії. День був погожий, сонячний. В глибоких долинах стояла сиза поетична мла, вкриваючи далекі темні верхи гір ніби прозорчастим серпанком. Над Дунайцем, на перших нижчих терасах гір, замаячили мазурські хати, невеличкі села. Вони тонули в старих садах. Червонуваті, небілені хати ледве було видно за старими сливами та кислицями. Яка дивна ізумрудна зелень блищала в тих садах! Як ясно лисніла зелена трава в садах, блищав зелений лист на дереві! Ніде мені не траплялося бачити такої зелені, такого густого зеленого листу на дереві, як у Карпатах. Та й не диво, коли тут дощі поливають землю сливе щодня.

Які бувають дощі в Карпатах, мені довелося таки раз довідатися. Я примітив, що за Дунайцем у вузьких та довших долинах імла стає все темніша та густіша, а далі зовсім закрила туманом далекі узирі долин. Сонце дуже пекло. В повітрі піднялась якась важка пара, душна, гаряча, неначе в лазні. З-за верхів далеких гір вискочили круглі хмари, білі, як срібло, жваві, ворущливі... Вони ворущились, неначе живі, ширшали на всі боки. Слідком за ними висунулись чорні густі хмари, неначе валував десь чорний дим, який буває у велику пожежу як ось часом горять смоляні та дегтярні рядки крамниць в єврейських містечках. Десь далеко замиготіла блискавка, бліда, дрібненька, неначе хтось грався, перекидаючись по небі золотими м'ячиками. Сонце стало темніше, втратило половину ясності свого світла. Гори почорніли. А страшні чорні хмари швидко висувалися з-за гір, клубками летіли в синє небо й заслоняли чорною заслоною сонце. Увесь пейзаж одразу вкрився густими тінями. Гори, вкриті ялиновими лісами, стояли ніби обгорілі після пожежі. Хмари спускалися над горами все нижче та нижче. Надворі неначе смеркло. Ось одна хмара ніби впала з неба й зачепила вершок найвищої гори, друга хмара сіла на тім'я другої гори. Швидко верхи гір закутались у хмари, і Карпати ніби підпирали, мов стовпи, чорну стелю з густих хмар.

Надворі стало зовсім поночі, як у пізній темний вечір. Гори стали чорні, як вугіль. Довгі долини тяглися далеко на всі боки, мов темні коридори. Пейзаж став фантастичний, ніби не надземний, а підземний. Здавалось, що ми під землею, в якихось велетенських копальнях, котрі несподівано освітив зверху каламутний смерковий світ. Коли це одразу блиснула страшна блискавка завширшки з долоню; вона вискочила з хмар, як огневий змій, і скрутилась, звилась, як гадина, і оперезала півнеба. Страшний світ впав на чорні долини. Вдарив страшний грім. Пейзаж став схожий на Тартар.[1] Грім гримів, ніби гуркали раз у раз гармати. Червоний світ од блискавки ніби запалив пожежу на горах і в долинах. Здавалось, ніби гори тліли й жевріли, як розпечене залізо. Картина була страшна, як пекло. Наступало одне з тих з'явищ натури, перед котрими в Індії льви та тигри стають смирніші од ягнят і ховаються в печері разом з чоловіком і не зачіпають його з ляку і страху.

Посипались рідкі краплі дощу, великі, як лісові горіхи, важкі, як розтоплене олово, а потім одразу полив дощ, як з відра. Здавалося, ніби розверзлися небеса і звідтіль лилася ціла річка на землю. Все закуталось, ніби пірнуло в воду. Не видно було навіть понад шляхом стовпів телеграфу. Здавалося, що ми попали на дно якоїсь річки, де вода плине і під нами, і над нами. А страшна блискавка мигає та миготить — десь близько, неначе поперед коней. Грім гримить якось уривчасто, неначе з рушниць палить коло самого омнібуса. Дощ проливається в омнібус через щілини віконця і забризкує нас. Проти мене сиділа якась удовиця в траурі, нівроку їй, така широка, що зайняла своєю особою два нумери. Вона підбирала та підгортувала свою сукню, бо на неї бризало та хлюпало од вікон, неначе ми сиділи не в закритім омнібусі, а просто на дощі.

Через півгодини дощ перестав. Через шосе лилася вода з гір, як через греблю. З усіх долин в Дунаєць лилися скажені потоки каламутної води. Скрізь у горах шуміла та булькотіла вода. Грім падав на телеграфні стовпи, бо швидко ми налічили сім стовпів, на котрих дерево було обдерте смугами завширшки на два пальці або й на долоню. Обдерті смуги висіли по стовпах, неначе поначіплювані білі стрічки. Стовпи стали рябі, кострубаті, і дивна річ, що блискавка навіть не обсмалила їх, а тільки пообчахала смуги, як обчахають лико з липи. По шосе валялися здорові гілки угорських слив, укриті зеленими плодами, чорними, обсмаленими. Так тут грався карпатський грім!

Ми в'їхали у невеличке село Лонцько, де змінили коней на поштової станції. Вулиця, вимощена камінням, повилася вгору. Тією вулицею лилася правдива річка. Вода досягала до маточин коліс. Коні просто брели у воді. Погонич під'їхав під самий ґанок станції, однак злізти з омнібуса не можна було, не ступивши у воду повище кісточок. Вода бурхала коло самісінького порога. З станції вискочив молодий, повновидий поштмайстер і виніс ослін, зроблений зумисне для підставлення під омнібус пасажиром. Ослін мав форму букви глаголя. Поштмайстер приставив ослін до екіпажа. Моя повна сусідка ступила на ослін. Він захитався й увігнувся під незвичайною вагою. Сусідка трохи не

бухнула у воду. Поштмайстер вхопив її попід пахви й звів з ослона додолу, мабуть, трохи підвередившись, бо аж кров налилась йому в лице. Вискочив і я по тій кладці в ґанок, а за мною актор з обголеними вусами та баками. Ми увійшли в чистеньку світлицю поштмайстера, де стояла на простеленому новому килимі гарненька мебел, оббита рожевою матерією. Поки перепрягли коней, старенька бабуня внесла нам обід, доволі смачний і недорогий. Пообідавши швиденько, ми рушили в дорогу.

Надворі вже дощ зовсім перестав. Гори чорніли неначе якесь велетенське місто після пожежі. По декотрих горах слались хмари; деякі чорні верхи ніби куріли димом, здавалося, от-от спохне червоне полум'я з обгорілих верхів, бо вже валує дим. Шосе вилося все вгору та вгору. Потоки каламутної води ревли та шуміли. Синій Дунаєць став жовтим; його долина ставала все вужча, а гори піднімалися все вище та вище. От і єврейське містечко Кросценко, а за ним і Щавниця.

II Щавниця

Містечко Щавниця Вижня розкинулося в долині невеличкого, але шумливого Руського Потока, вище од шосе, котре круто повертає нагору возвозом в западину до мінеральних джерел. Одного ясного погожого дня я пішов оглядати мазурське село в Карпатах.

З пригорка видно всю долину, в котрій розкинулася Щавниця. Серед долини по дрібному камінні шумить потік. Бистро течуть його сизі хвилі з каменя на камінь. Вода зелена та чиста, як сльоза, холодна, як криничана. По обидва береги зелені лужки, а по лужках зеленіють рідкі садки. Здорові дикі грушки та яблуні розкішно розкидають гіллясті верхи. Це місце має красу щиро ідилічну. Зелень незвичайно ясна. Негаряче, але ясне проміння заливає садки й луги. Вода блищить на сонці та шумить і навіває тиху задуму...

В селі, поза єврейськими крамницями, йдуть хати побілені, з квітниками під вікнами. Це ще напівселяни, напівміщани. От на потоці

стоїть водяний пильний тартак, чорний, невисокий. Вода проведена через довгі лотоки й падає зверху на колеса. Коло тартаку здорові купи претовстих колодок ялин та тертиць. За тартаком небагата панська оселя, а проти неї костьол убогий, старий, без бані, неначе довгий дім, критий драницями; його стіни так само обшиті рядами драниць. Кругом претовсті столітні липи. Кажуть діди, що цей костьол перероблений з церкви і що колись і в Щавниці були русини, та всі вимерли в якусь велику холеру. Що й в Щавниці жили колись русини, це може бути й правда, бо тут вперше я бачив на рукавах у дівчат червоні ткани смужки і свитки українські, хоч тип людей чисто мазурський.

За костьолом тягнуться двома рядами мазурські хати понад потоком. Я зайшов у перший двір, хоч ніякого двору там нема, бо хати од ulиці зовсім не одгороджені. Вхожу в одну хату, сидить молодиця-мазурка, вже немолода, напнута червоною хусточкою, в спідниці. Лице бліде, сухорляве, нужденне, віка червоні, очі згаслі. Привітався я до неї, кажу, що я здалека і хочу роздивитись на їх хати. Дивлюся я, хата невеличка, стіни небілені, червонуваті, натуральної фарби ялинового дерева. На стінах, під стелею, образи паперові під склом. По один бік стоїть ліжко. На ліжку валяється розкидана одежа, дві подушки. Збоку одна лава. Проти дверей, коло вікна, стіл та скриня. Діл нечистий. В хаті темно, хоч вікна чималі, і якось неприємно. В хаті тільки груба, а печі нема.

— А де ж ви їсти варите? — питаю я в молодиці.

— А отам у другій хаті, через сіни.

Я пішов у ту хату. То була страшна курна хата. Мені здалося, що я вліз в комин, обліплений сажею... Коло порога стояла піч, неначе давній ідольський жертovníк. Це був куб, складений з каміння. На ньому горіли дрова. Дим ішов просто в хату й виходив у дірку, прорубану в стелі. Стіни чорні, вкриті сажею. На долівці грязь, якийсь барліг, тріски, шматки дерева, бо в хаті стояв верстат для стругання дерева. Під стелею на бантинах лежали колодки й сушилися в диму. Шибки в вікнах ледве було

знати. Я нічого на своєму віку не бачив сумнішого од цих хат. Мені здалося, що я в печері ескімосів.

З других хат прийшло кілька мазурок. Які то були бліді, нужденні люди. Мені ніде не доводилось бачити таких убогих, зомлілих фізіономій. Мазурки виглядали ще мізернішими од русинок, бо були ясні блондинки. Тонка, бліда шкіра на лиці аж світилась... Од диму очі були червоні.

Мене обступили мазурки та мазури, розпитували, з якого я краю, розказували про своє убоге життя. Одна молодиця показала мені житній та вівсяний хліб, спечений у формі коржа завдовжки в долоню. Хліб гливкий, кислий.

Надворі, в кутку, стояла ще одна невеличка хатка. Я одчинив двері. Двері провадили не в сіни, а просто в курну хату. На жертovníкові-печі горів огонь, коло огню був приставлений горщик.

— Дзень добрий, цьотко! — тукнув я через поріг.

З хати ніхто не обзивався. Одначе в хаті, в кутку, хтось шелестів, неначе перегортав солому. Мені здалося, що там вештається молодиця, готуючи обід.

— Дзень добрий, цьотко! — крикнув я вдруге. І знов нема відповіді.

Я переступив поріг і заглянув у куток за двері. Там коло ясел стояла ряба корова і смикала з-за драбини свіжу траву. Коло неї стояло малесеньке телятко.

"Це добра цьотка! Недурно вона не обзивалася до мене",— подумав я і пішов у світлицю. Боже мій! яка нечистота! який хаос у тій світлиці!

Не метено, не прибрано; все порозкидано. А яке убожество! В хаті не було ні живої душі. Повітря було таке важке, що я скоріше вискочив надвір...

"От де поле для гуманної діяльності галицької польської шляхти!" — подумав я. Польська шляхта покладає свої сили на полонізацію та латинщення русинів, грається в єзуїтські комітети, тішиться ширенням польського язика між русинами... Все це не більше, як шкідливі і негуманні панські витребеньки, не варті доброго слова. Пани краще б зробили, якби самі та їх пані глянули в очі убогі мазурські хатки, подивились на оту грязь, нечисть, на оте народне убожество та нужду... Польські пани краще б зробили, якби завдали собі гуманне завдання обчистити оцю грязь, навчити хлопів ставити печі, робити димарі, держати в чистоті хати, робити путні землеробні знадоби, пекти людський хліб... Підняття народнього добробуту, народна просвіта були б далеко вищими завданнями для польських панів, ніж надаремна і непотрібна іграшка в полонізацію галицьких українців. Польські пани не впали б у гріх, якби таку свою діяльність приклали й до наших убогих русинів. Хоч би й наші русини мали не тільки повний рот, але й повну хату польських слів з польського язика, то це не підніме їх розуму, не піднесе вище їх добробуту... бо з польських слів не навариш борщу, не спечеш печені, не пошиєш чобіт, не заплатиш податі. Полонізація русинам нічого цього не дає... не варта вона й шага. Це просто панська та єзуїтська іграшка та й годі...

Пішло потім монотонне життя на водах, пиття води рано й вечір, з музиками в додаток. В Щавницю на воду приїжджає не дуже багато гостей, та й то половина їх — євреї, та ще й дуже прості, у патинках, із пейсами товстими, як німецькі ковбаси. Друга половина наїзду — поляки. Великоросів та українців набирається душ вісімдесят. Венгрів було зо два та зо три німці. Гостинниці зовсім порядні тільки ті, що належать до Краківської Академії наук, котрій подарував дідич Шалай ті мінеральні джерела і землю. Другі гостинниці показують, що Щавниця — ще не є Європа, а Пів-Азія, як каже француз. Простирадла на постелях, наволочки не міняють по шість неділь. Матраци тверді, напхані соломною.

Подушку дають одну тонісіньку, як млинець. Укривала до вкривання тоненькі, літні, а тим часом у горах бувають холоди, як восени. Температура знижується до 12° Реомюра. Хто їде в Щавницю, той мусить везти з собою бебехи, укривала тепліші і простирадла — сливе усю постіль. Обстава в номерах як у єврейських заїздах або в гостинницях по малих містечках. У великі дощі та зливи готелі течуть, як тарі діжки. Через покрівлю ллється дощ в номери. У великі дощі в моєму номері через проточини текла вода, ще й стікала через поміст у нижчий етаж. Під моїм номером жила якась пані і міцно спала саме тоді, як лив страшний дощ. Вода з мого номеру лилася через поміст і чисто облила сонну пані, котра тоді прокинулася, як її промочило до тіла. Дзвоників на прислугу в номерах нема. Слуг кличуть патріярхально: одчиняють вікна, або двері й на все горло кричать: "Владек! Касю! Мариню!" Такі крики тільки й чуєш щогодини в готелі. В моєму номері розбита була шибка в вікні; через неї дме вітер. Шибку не заклипили цілий сезон, і я мусів закладати дірку книжками. Тільки в рестораціях подають добру харч і недорого, бо закладовий доктор, дуже поважний чоловік, таки частенько заглядає в кухню ресторацій.

Про щавницькі води треба сказати, що вони трохи слабенькі й зовсім не вилікують за давнених катарів шлунка та легень. Слабим більше помагає здоровий свіжий гірський воздух, ніж води. Людям з легкими катарами вода помагає, а здоровим людям так зовсім-таки помагає... А здорових людей приїжджає в Щавницю таки чимало, а найбільше з недалеких міст. Матері привозять сюди своїх дочок, щоб їх людям показати... Я примітив, що декотрі дами міняють убрання по два, по три рази на день... От, наприклад, прибула з Варшави якась багата претовста банкирка, єврейка, така товста, що ледви ходить, коливаючись з боку на бік. Вона привезла на собі такий турнюр, що на нього збігалася дивитися вся Щавниця; на ній сукня з чорного дорогого шовку — муара, а турнюр з оксамитових бантів такий великий, що на ньому сміливо міг би сісти чималий хлопець. За нею гуляє по алеї гарного парку якась графиня, вся кругом обвішана дорогими стрічками, котрі мають на вітрі. Часто по алеях гуляє якийсь рабин, певно, єврейський святий або пророк-чудотворець, в чорному оксамитовому каптані, в білих

панчохах, з довгими пейсами, а за ним іде його почет. Цей здоровий ескорт складається з десятка євреїв в атласових кафтанах, в мохнатих шапках, з-під котрих теліпаються пейси. Картинка неначе перенесена чудом з древнього Єрусалиму в Карпати. З'явилися на часок мадярські студенти-мандрівці...

Переїздили через Щавницю партії венгрів-мандрівців у Карпати. Одного вечора, коли в 10 годині в нашому готелі гості вже лягали спати, серед глибокої тиші почувся страшний галас та клекіт. Чути було, що хтось бігає по коридорах, скрізь стукали дверима, гуркотіли, тупотіли. Мені здалось, що в готелі пожежа... Я вискочив у коридор. Всі гості, навіть дами, повискакували з номерів напівроздягнені. Коли це в коридор вбігли венгри, чоловіки й дами, за ними діти. Вони розмовляли голосно, що було сили в горлі, кричали, махали руками, дами реготалися, бігали по коридорах, заглядали в порожні номери... Клекіт стояв, як на ярмарку... То веселі венгри заїхали на ніч і вибирали собі номери на ночівку. Сполохані гості знов поховалися в номери. Рухливі, жваві венгри ледви через годину затихли. Ще довго було чути через тонкі стіни їх регіт та міцну дзвінку венгерську мову... Другого дня в ресторації знов з'явилася весела компанія і засіла за довгим столом. Знов піднявся в тихій ресторації трохи не гвалт. Венгерки ще гірше сміялися та галасували, ніж венгри. Їх білі зуби блищали через тонкі розкриті губи, ще ясніше блищали темні, аж чорні, очі на матових, оливко-жовтуватих, але гарних фізіономіях. У мигах, в розмові венгрів було видно щось східне, дуже нагадуюче казанських нервозних, жвавих та веселих татар. Навіть їх смуглявий тип має в собі примішку чогось татарського. Накричали вони, нареготали всім вуха, знялися з місця, як зграя веселих птиць, та й полетіли десь у гори...

III Картина Карпат з гори Бріярки. Верхи Татр

11 липня по обіді я помаленьку видрався на доволі високу гору Бріярку. Ця пірамідальна гора панує над усією Щавницею. На самому вершечку цієї гори, над кручею, поляки поставили превисокий дерев'яний хрест на пам'ять про повстання 1863 року.

Яка дивна широка картина стала перед моїми очима. Внизу, під самою Бріяркою, в'ється шосе. По обидва боки шосе чорніє покрівля двох рядків єврейських домків. В однім місці зеленів парк, неначе зелена хустка, заткана букетами кучерявих ялин та смерек. Внизу за шосе шумить гірська річечка Руський Потік, що плине долиною до Дунайця і розділяє двоє пасом Карпатських гір.

Глянув я наліво від себе. Од Руського Потока на північ гори підіймаються помаленьку, та все вище йдуть на північ. Ці похилі гори, скільки захопить око, засіяні хлібом: житом, ячменем, вівсом, засаджені бобом та картоплею. Од частих дощів, од вогкого повітря поля на горах аж блищать зеленим ясним кольором, неначе трава на луках, на мокрій низині. Косогор виступає за косогором, один зелений, другий ще зеленіший, а поверх їх на синьому небі повився неначе високий вал, вкритий лісами та подекуди хатками, і заслонив далекий обрій.

За Руським Потоком на південь піднімається висока грива гір, неначе довгий величезний вал. От саме проти мене виступає з того валу крута гора Паляниця, вкрита двома чорними смугами лісу, а там серед валу ще виразніше виступає зовсім кругла гора Ярмута, неначе велетенський казан, перекинутий догори дном. На самому вершечку гори недавно поставили на піраміді статую Богородиці, ледви примітну знизу і не дуже ефектну.

Ще далі за Ярмутою, в долині, видно сільце Шляхтову над самою течією. Це вже останнє в Карпатах село, заселене русинами, чи "руснаками", як вони самі себе звуть. Це вже кінчається Русь-Україна, це є найдальші села на заході. За Шляхтовою знов піднімається ефектна гора, цілий пейзаж гірський. Внизу під нею стирчать гранітні скелі цілим лабіринтом, а там вище над ними висунулися збоку гори, білі кручі та скелі. Кругом них густо заріс чорний ялиновий ліс. Здається здалека, неначе там серед густого лісу на половині гори стоїть якийсь здоровий монастир з п'ятьма високими білими церквами, з рядами білих домів... А на самому вершечку гори знов стримлять білі скелі, неначе білі стіни якоїсь величної руїни, зарослі з боків і зверху ялинами. Проти сонця білі

скелі незвичайно ясно виступають на фоні чорно-сизого ялинового та смерекового густого лісу. Все це пасмо високих гір за течією вирізується на синьому небі дуже м'якими пружками, найбільше закругленими. Ці пружки проти неба то вгинаються, то вигинаються, то закручуються на всі боки. По хребтах зверху скрізь розкидані горби, неначе круглі й здорові могили, гостроверхі купи каміння; подекуди виганяються зверху білі скелі, неначе високі дома серед лісу... І все те зеленіє, аж лиснить, аж очі бере в себе. А за тими горами знов виступають верхи, вже темні, а там далі сизі, вкриті туманом, неначе ретушовані олівцем в далекій перспективі:

За горами гори,

Хмарами повіті...

Та сиза далеч вже за венгурською границею. За нею розстеляється полотнищем велика "пушка" (степ) до тихого Дунаю. Ті сизі далекі гори, та синя далеч, чогось тягне до себе душу, як щось невідоме, невидане, як фантазія, як мрія. Незвичайна людська цікавість тягне в ті невідомі краї думку, якимись чарами приманює очі. Здається, полетів би в ті нові краї, в далеку сторону, де все інше, все нове, невидане. Та поетична сиза далеч пориває душу, приманює до себе, як тиха луна дивної музики, як відгомін чудової пісні...

Руський Потік вливається в Дунаєць нижче Щавниці на заході. Мені видно бистрий Дунаєць, зовсім зелений, неначе зеленувата стрічка в'ється в узькій долині. За Дунайцем ік заходу стоять ще вищі, ще кращі гори: це П'єніни. За зеленою смугою Дунайця піднімається перший гребінь, високий, та вузький, та зубчастий, зовсім неначе гребінь півня. За цим гребенем пишно та сміливо виганяється вище од усіх гір Соколиця. Вона вузька, висока, неначе покрівля величезного готицького собору. На самісінькому вершечку з одного боку гора неначе одколупалась, обвалилась. Вона кінчається білою стіною. За Соколицею знов тісно-тісно до купи туляться рядами гір довгасті хребти з вузькими гострими верхами, неначе висока та вузька покрівля готицьких домів та

церков у старих німецьких городах. Одна довга гора виступає з-за другої, друга ховається за третьою. І вся ця група гір знизу до самісінького верху заросла густим ялиновим лісом. Яка надзвичайно оригінальна картина цієї групи, коли дивишся на неї з високости! Довгі та гострі верхи гір вирізуються на небі незвичайно виразно чорними смугами. Лінії сміливо та граціозно гнуться то вгору, то вниз, то сміливо вибігають високо-високо в синє небо, то знов ідуть двома, трьома чорними смужками, одна вище другої. Скрізь стирчать зверху могили, зубці, ніби густо засіяні навмисне чорним лісом. Ліси на горах не здаються якимсь бур'яном, як на дуже високих Альпах. Тут на вершечках бачиш виразно кожну ялину до самого низу, цілі рядки ялин. Здається, ніби всі верхи гір обшиті чорним зубчастим кружевом. То кружево м'яке, наче оксамитове, прикрите сизою млою, мов срібною тканкою. Здається, ніби якась сила розвішала високо-високо в небі довгі величезні ряди пишного м'якого кружева, розкидала його граціозними жмутами та рядами.

Я вийшов на найвищий пункт Бріярки, де стоїть превисокий хрест з цілої товстої ялини. Пірамідальний вершок гори такий крутий, що як глянув я вниз, у мене заморочилася голова. Я ледви оговтався, сів на камені і глянув поверх П'єнін, поверх стрімкої Соколиці. За П'єнінами гори знижуються та знижуються в далечі і зливаються ніби до купи, а там далі на горизонті несподівано виступають Татри, найвищі гори в Карпатах. Татри з цього боку незвичайно ефектні. Не дуже довгий гребінь неначе вигнався з-під землі і сміливо та гордо піднісся під самі хмари серед невисоких гір. Гори круті, як стіни. На гребені видно чотири гори, що піднімаються рядами високо, одділяючись одна од другої долинами. На крайній найвищій горі, неначе на п'єдесталі, стирчить ще одна тераса, немов величезний престіл піднімається під самісінькі хмари. На боках цієї тераси видно ніби блискучі хмари, що причепились збоку на темному фоні. То не хмари, то сніги. Проти літнього сонця замети снігу блищать здалека, як срібло. Над заметами снігу вирізуються на фоні неба чорні зубці. По всьому хребту блищать срібні снігові полоси, неначе хто розкидав білити по горах довгі шматки полотна... От із-за Татр викочуються білі хмари, та все густіше та густіше. Сині зубчасті зграї гір плутаються в хмарах...

А яка широкість, який простір кругом, куди не глянеш! Як широко розступилось навкруги небо! Які скрізь картини, то грандіозні, то граціозні, милі! От на північ од Бріярки ідуть рядками верхи, та все пірамідальні, неначе їх хто поставив на шахматну дошку. Ці всі гори знизу до вершечків вкриті чорним лісом; між ними чорніють глибокі западини, неначе глибокі чорні ями, прикриті імлою. А за ними знов виглядають гори вже сизі, сині. На цілі десятки верстов кругом стримлять гори, неначе людські голови серед великого натовпу. Повертаєшся на всі боки, починаєш вдивлятись, забиває дух, морочиться голова...

А з-за Татр все насовуються хмари. Татри вкрились ніби тонким серпанком. Чорні П'єніни, гостра Соколиця ніби поринають у дим. Далекі сині гори стають ще синіші, тонуть десь в імлі. Кругом мене на далекому горизонті фарби міняються. Я вже бачу перед собою на далекому плані ніби якусь незвичайну гравюру, припалу срібним пилом. Татри зверху ніби крутяться. Повіяв свіжий, пронизуватий вітрець. Груді дишуть вільно, піднімаються високо. Ой, гори, гори! Як я люблю вас. Єсть у ваших високих верхах щось могутнє й дивно пишне. Ваша краса приманює фантазію якимись могучими чарами. Ви схожі на пишні готичські храми, що стрілами летять в саме небо і піднімають душу й серце високо, високо, як високий ідеал. Дивишся на вас, і сам душею піднімаєшся в сферу ідеального, де не чути ні плачу людського, ні злості...

І пригадав я собі інше небо, інші гори, ще дивніші, ще пишніші. От передо мною блищить Люцернське озеро, як дзеркало, вправлене в зелені рами. Над озером піднімається Рігі. Проти мене стоїть на зеленому п'єдесталі кучерявий скелистий верх Пілятуса. Букет скель підпирає хмари, як колони підпирають бані храма. От синє Женевське озеро, а над озером на південному березі високі верхи гір біліють, укриті снігами. Гори куряться паром. Сонце заходить. Сніги обливаються рожевим світлом. Гори мріють, наче пишна фантасмагорія. Я ніби чую, як над цими велетнями вітає дух Байрона, Гете, Вольтера, цих велетнів людського духа, що топтали ці гори своїми ногами, дивились на них, надихались поезією в цих дивних горах...

Я раз плив на пароході з Лозанни до Женеви... Синя вода клекотіла під колесами парохода. Спокій, тиша в небі й на землі... Пишна земле! Як тебе цілувало весною тепле сонце, як з тебе бризкали весною фонтанами фіялки, рожі та лелії, — ти, мабуть, не мліла в такому щасті, як я в той час... Пишна земле! Яка ти дивно гарна з твоїми високими горами, озерами та зеленими долинами! Ти дивно-пишна, як благовонне кохання, як дівоча пісня, як людське серце, налите добром...

IV Останнє русько-українське село Шляхтова. Долина Руського потоку. Русини

От долина Руського Потоку. Я бачу своїх земляків русинів в цій далекій далечі.

Одного дня в липні познайомився я з одним галицьким русином д. Ф. Б., котрий приїхав не лічитися водами, а так собі трохи розважитися та погуляти в горах. Добродієві Б. стукнуло вже 56 літ; одначе, не вважаючи на свій немолодий вік, він був зовсім свіжий на виду чоловік, веселий, жвавий, проворний, ворушливий, говорливий. На голові не видно було ні одної сивої волосини. Він не ходив, а неначе бігав. Висланий поляками за патріотизм на далекий мазурський край, він не втратив енергії, не поступився в своїх пересвідченнях, зістався завзятим русином, тільки старого загартування. Працюючи на літературно-науковому полі, він написав кілька добрих щодо змісту научних творів, але яко чоловік давній, написав їх тим чудним язиком "Слова" та "Пролома", котрого не втне ні Велика, ні Мала, ні Біла Русь і ради котрого ніколи не буде читати тих творів, вартих уваги з наукового погляду. Як старий кавалер, д. Б. убирався по-старосвітському, носив превисокий циліндер на голові мало не до хмар, ще й якогось рудо-кофейного кольору, і все збирався женитися. З цим поважним та веселим паном я й поїхав в неділю раненько до Шляхтової на службу божу. Наш фурман був так само русин з Шляхтової, ґазда Малиновський.

Шляхтова лежить от Щавниці всього-на-всього за три верстви, але ті три верстви далися нам добре взнаки. Дорога в'ється понад самим

Руським Потоким і вся ніби вимощена здоровими шматками каміння. Віз підскакує, як скажений; колеса стрибають по камінні, аж пищать, аж скриплять. Нас підкидало на возі, неначе на кораблі в час бурі. Руський Потік шумить та грає зеленими хвилями, летячи долиною, але все з гори по камінні. Ми їдемо все попід самою горою Ярмutoю до самої Шляхтової. От кінчається стрімка Ярмута: тут стоїть оселя нашого візничі — це останній руський дім в Карпатах на австрійсько-венгерській границі.

Переїхавши Руський Потік, ми піднялися на першу терасу. Перед нами встав шпичастий шпиль, а на ньому чорнів високий осьмираменний хрест: цей шпиль — границя шляхтовського поля й разом з тим — границя Руси-України на далекому заході Карпат.

Через кілька хвиль ми в'їжджали в Шляхтову. Село складається з однієї довгої вузької вулиці. Улиця тягнеться од Потока по легенькому взгір'ї і ховається десь далеко в щілині, на високій горі.

Хто бачив села на Україні, в Польщі, в Європі, тому зараз прийде на думку, що в Карпатах мазурські, русинські та словацькі села ще примітивної архітектури. Вони схожі на села в Білій Русі, Литві та Великоросі. Така була й Шляхтова, що тяглася вгору далеко до найвищої гори. Покрівля на хатах з драниць, темна, аж чорна. Зверху на покрівлях не видно ні одного вивода чи димаря. Дим з печей пробивається через драниці. Як баби затоплять у печах, то все село, всі хати куряться, ніби горять. Всі хати, стодоли, комори, навіть хліви збудовані взруб із товстих добрячих колодок ялинових та смерекових. Хати, комори, навіть стодоли часто стоять під однією покрівлею, зчеплені до купи. Якби не вікна в хатах, то не розібрав би, де хата, де клуня, де хлів. Стіни знадвору не шпаровані і не білені. Щоб стіни не попсувалися од дощу, їх мажуть зверху олією, од чого ялинові стіни мають червонуватий колір. Вода просочується з гори скрізь з ґрунту і стікає по камінцях по вулиці, і для того всі хати ставлять на кам'яному фундаменті, часом такому високому, що в ньому внизу роблять погребі. Декотрі хати пошпаровані й побілені між колодками на два пальці завширшки. Такі хати ніби вкриті знадвору якоюсь смугастою матерією.

Все село має невеселий, непривітний вид, як у Великоросії і Литві, і псує гармонію з чудовою зеленою декорацією гір та лісів.

Улиця тяглася вгору. Вона була така вузька, що два вози ледве можуть розминутися. Двори коло хат маленькі, на кілька сажнів і не огорожені од вулиці. На дворах лежать купи гною, прикриті густими смерековими та ялиновими зеленими вітами од сонця. Цей гній потрібний для вигноювання поля, без котрого тутешня убога земля нічого не родила б. Хати стоять густо, неначе туляться одна до однієї. Трапляється, що хата од хати стоїть на аршин. Городів коло хат не видно: городи в полі на горах. На вулиці якось тісно. Нема того простору, який бачимо в степових селах. Тут, у горах, люди дуже цінують рівні місця, "планини", для хліба, для огородини і в селах хати купляться, неначе в городах, дуже тісно. Все село з своєю дерев'яною старою церквою схоже на образок, вирваний з історичного альбому, на котрому намальовані староруські городи Новгород або Київ.

Ми приїхали до цвинтаря. Церква з хатою священика перетинає вулицю якраз на половині. Цвинтар обсаджений липами. Липи давні, старі; їм, може, вже минула сотня год. Стовбури дерев ледве можна обхопити двом чоловікам. Превисокі липи зовсім закривають древню дерев'яну почорнілу церковцю. Церква без бань, подовгаста, схожа на довгий дім, і з високою покрівлею як на готичьких церквах. На фасаді піднімається дзвіничка оригінальної архітектури з верхом, ніби насадженим поперх довгастої башти. Стіни церкви виведені не прямо, а пірамідально, так що церква знизу далеко ширша, ніж вгорі. Олтар давніший церкви і закруглений; до нього, вже потім, приставлена церква. Стіни церкви знадвору оббиті дощечками рядками на аршин, як вкривають драгицями покрівлі; верхній ряд покриває спідній; це од великих карпатських дощів. Олтареві налічують люди триста літ, а церкві з двіста. Цьому може бути й правда.

Утренья вже скінчилася. Дзвонили на службу Божу. Ми увійшли в церковцю. Люди потроху збиралися. Церква була, одначе, доволі просторна. Коло порога стояло кілька ослонів по-католицьки. Коло них

двома рядками стояли корогви. На мене зараз повіяло давниною. Іконостас, образи, живопис на стінах, різьба на іконостасі були такі древні, такі старі, які я ледве пригадав собі, як бачив, такі самі в українських церквах ще малою дитиною і котрі вже не можна знайти на Україні і з свічкою серед дня. Мені здалося, що несподівано вернулись мої давні дитячі літа, коли мене мати водила у нашу стеблівську (в Канівщині) стару церкву. На іконостасі навіть різьба на дереві була достоту така сама, як у нашій старій церкві; ті ж виноградні кетяги між листям, навіть помальовані такою самою фарбою: темно-синьою, червоною та зеленою. У притворі на стелі прибитий великий старий образ страшного суду достоту такий, який був у нашій старій церкві. На хмарах св. Трійця. По один бік Адам на колінах, по другий бік Єва. Од п'яти Адамової в'ється довгий змії, а на ньому неначе начеплені білі квітки з написами людських гріхів. Внизу червоне пекло, драконова голова з сатаною всередині пащеки, а в пекло прямують купки людей; над купками написано: ляхове, мадяри, німці, євреї, а позад усіх русини малесенькою купкою. Тут же йдуть у пекло п'яниці, злодії, кравці, шевці, за ними блудниці і т. д. Церква помальована всякими візерунками, котрі тепер уже ледве знати по стінах. Образи візантійської школи. Все переносить вас зразу далеко на Україну, десь під Київ, під Одесу або Полтаву. Тільки два католицькі олтарі, приставлені по боках церкви до стін, нагадують про унію.

Увійшов у церкву панотець. Народ збирався поволі. На правому боці стали чоловіки та парубки, на лівому — молодиці, а спереду дівчата.

Титар показав нам на дві лавки, поставлені коло самого іконостаса під стіною: це місця, як видно, для аристократії. Я сів по один бік, добродій Білоус по другий. Титар сів коло мене, але на опрічному стільці коло дверей олтаря. Мені можна було окинути оком усю чесну громаду з дяками на хорах. Всі молодиці та дівчата були понапинані білими згорнутими удвоє обрусами, а бідніші просто рушниками з кінцями, густо затканими червоними смужками. Ці обруси молодиці напинають на плечі, як мантільї, а в кінці завірчують дітей, що держать на руках. Молодиці не зав'язують голів хустками, а закутуються. З-під хусток виглядають краї

очіпка, напущені на вуха і випущені зубчиком на лоб. Ці кінчики обшиті жовтогарячою матерією, досить красно виглядають, коли молодиця напнута білою мушлиновою хусточкою. Дівчата не носять на голові ні стрічок, ні квіток: тільки на двох чорноволосих головах червоніли вузькі стрічки. Хоч тут, у Карпатах, і чоловіки, і жінки ходять в "кербцях", чи постолах, одначе в церкву йдуть усі в чоботях. Тільки одним-одна баба стояла в постолах. Чоловіки були в білих свитах з комірами, гарно вишитими червоними або синіми нитками. Штани на всіх білі, з товстого саморобного сукна, так само вишиті внизу, коло кісточки, червоними взорцями. Ці купи понапинаних хустками та білими обрусами молодиць та дівчат мають в собі характер давнини, переносять думку в древність. Цей простий убір пригадує убори, які малюють на образах. Сорочки на жінках не вишивані, а заткані на рукавах та на чохлах червоними смужками. Це ще початок тої орнаментики, котра так розкішно розвилась згодом у виробах української жінки в степах. На Україні, як глянеш у церкві на бабинець, то бачиш неначе багатий квітник, увесь залитий усякими квітками. На головах у дівчат квітки, стрічки, у молодиць — розкішні квітчасті хустки; тут, в горах, все просто, початково. І недурно ж тільки в Карпатах держуться старовини навіть у колядках та щедрівках: це край, захищений горами од усякого побічного впливу. Жінки всі в білому; і в старому Княжому Києві женщин звали "білоглавими".

Тутешні русини мають тип, одмінний од мазурського та словацького: вони чорнявіші, мають темніші очі, чорніше волосся на голові. Було видно між дівчатами кілька типів, зовсім південних, ніби херсонських, з карими очима та чорними бровами, з оригінальним виразним прорізом уст. Пружки лиця в тутешніх людей нагадують більше подолян та волинців; вони тонкі, дрібні. Парубки дуже здорові та свіжі на виду, чоловіки вже мізерніші, а молодиці зовсім захуджені. Тут, у Карпатах, і мазурські, і словацькі, і руські молодиці чогось дуже зів'ялі, бліді, худенькі, неначе захарчовані. Воно й правда, що тут робота на горах важка, а харчею служить житній, вівсяний хліб та водяна картопля.

Священик одчинив царські врата, почав кадити по церкві. Рознеслося благовоння, але не дорогої смирни, не ладану, а дешевого ялівцю. На хорах невеличкі школярі-дяки, повбирані в сіртучки, почали співати чудовими альтовими голосами. За ними заспівали всі люди: і чоловіки, і молодиці, і дівчата. Які дивні альтові голоси у хлопців! Які чисті та дзвінкі сопрани у дівчат! Видавалися з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі робили б честь сцені у великих театрах. Два високі чисті альти на хорах дзвеніли як срібні дзвоники, їх не заглушувала густа маса голосів молодниць та дівчат. Люди, як видно, дуже добре позаучували мелодії пісень, бо співали гармонічно й не різнили. Часом тільки кілька дівочих голосів затягало на кінці або трохи різнило. Тоді оголене лице титаря, що стояв до мене боком, вставляючи свій гострий профіль, поверталось у той куток, де різнили дівчата. Титар розтягав якось насмішкувато свої тонкі губи, хитав головою, ще й легенько сварився пальцем на дівчат. Дівчата соромливо спускали очі додолу. Мотиви церковних пісень старинні, якісь кучеряві, схожі трохи на древні мотиви українські і трохи на католицькі. Люди хрестилися не трьома пальцями, а всею п'ятірнею, ледве назначуючи хрест на грудях.

Служба Божа йшла довго. Священик після Євангелії сказав прехорошу проповідь доволі чистою українською мовою. В церкві стало душно. Я вийшов на цвинтар і пішов оглядати село довгою вулицею. Вулиця пішла в глибоку щілину між горами. Над хатами, за городами, неначе висіли старі густі садки високо по боках крутої гори. Під старими деревами сиділи купи дівчат в червоних спідницях з чорними лапатими квітками. Сонце ясно освічувало гору, зелені садки, а ясні убрання, неначе квітки, цвіли на зеленому полі. Зо мною йшла вулицею вже немолода молодиця. Я розговорився з нею й зайшов до неї в хату.

Вона одімкнула і одчинила сінешні двері. Сіни були просторі й без печі, не задимлені, як у мазурських хатах. Ми увійшли в хату. Хата була стара й убога, однак просторна. Стіни не обмазані, вже зчорнілі; вікна чималі, з дев'ятьма маленькими шибками. В хаті було якось сумно, ніби темно, хоч проміння сонця лилося через вікна. Тільки білий комин, біла піч та біла скатерть на столі трохи звеселяли сумний вид. На сволоці

були вирізані ножом слова "Най добро буде в хаті". Обстава була звичайна, як і в українських хатах: ті ж лави, той стіл, той же мисник, жердка над ліжком. Тільки замість українського пола стояло широке ліжко з сінником та з плесковатими подушками з квітчастими ситцевими наволочками. Хата була на помості, але помосту було не знати під чорним пилом та засохлою грязею. З комина через шию дим виходить просто на горище і через драниці покрівлі пробирається надвір. В хаті було не так чисто, як буває в українських хатах, хоч і чистіше, ніж у мазурських. Обернувшись, я трохи не наступив на маленьку дитину двох років. Вона була слаба й лежала долі коло припічка на простеленій одежині.

— Чи це ваша дитина? — питаю я в молодиці.

— Ні, це моєї дочки. Бачте, так собі, незаконне.

Баба скинула з плечей свій обрус, розкутала голову. На голові в неї був "чіпок", цебто очіпок. Це той самий український очіпок, тільки не короновидний, а плісковатий, зовсім схожий на ті шапочки, які надягають на Україні на маленьких дітей. Він спускається на вуха й виступає на лобі вперед зубцем. В цих очіпках всі молодиці ходять дома, навіть по вулиці. На бабі був корсет без рукавів, тільки коротший від українського. Я придивився до її лиця. Лице було не старе, але довгеньке, дрібненьке, як у малої сухої дівчинки, сухе, худе, нужденне та мізерне. Тільки карі, гострі очі звеселяли цей нужденний молодичий вид.

Я хотів сісти на лаві. Лава була не зметена: валялись якісь крихти. Баба постелила на лаві шматок полотна.

— Де ж ваш чоловік? — питаю я в баби.

— Та в церкві.

— А старий вже ваш чоловік? — питаю.

— Ні, молодший од мене на шість років. Це вже в мене третій "члек". З першим я жила 20 років, з другим 4, а це в мене вже третій.

— Як же його прозивають? — питаю я.

— Франц Нахман.

Це прізвище мене здивувало: воно було не русинське.

— Якої ж він віри? — питаю.

— Та він був такої віри, як у Щавниці (цебто католицької), а я таки як почала вговорювати, то він ходить уже до нашої церкви. Він зайшов у наше село, а в мене своє поле...

Бабин "члек" був словак. Вона навернула його до своєї віри, але за те цей "члек" попсував бабі трохи мову. Баба мішала в свій язик словацькі слова. Цей "члек" спокусився, не знаю, чи темними очима, чи власним бабиним полем.

— Чи є в вас товар? — питаю.

— Є, але не багато. Ми бідні. Маємо одну корову та два воли, та дванадцять овець. От моя старша дочка вийшла заміж за багатшого од нас: має чотири корови й чотири воли.

І справді, тут люди мають доволі корів та волів, хоч тут товар дуже дрібненький, має доволі молока, сира та масла, і це, мабуть, тільки і піддержує нужденне животіння селян. Я глянув на стіл. На столі лежав шматок тонкого житнього коржа, чорного, кислого, несмачного.

— Чи це у вас такий хліб печуть? — спитав я.

— Гей, такий; ще печемо й вівсяний, а пшениці в нас зовсім нема.

— Чи стає ж у вас свого хліба на цілий рік?

— Ні, не стає; не стає й своєї картоплі. Це вже ми купили хліба та картоплі на Венграх. Торік був уродив у нас хліб, та як полили дощі, то поносило з гір половину снопів, поносило й сіно; пропав хліб десь по долинах, а решта погнила, бо дощі йшли два тижні й не можна було хліба висушити. А цього року дощі повиносили картоплю з поля, тільки й зісталася по краях. Не будемо мати картоплі: прийдеться купувати... В молодиці голос задрижав, з очей покотилися дві сльози по сухих щоках. Вона втерла їх рукавом. Мені стало жаль бідної людини.

— Що ж ви варите на обід?

— Варимо червоний борщ, а то більше кислу капусту та горох або фасолю, або біб.

— А каша є у вас?

— Нема, хіба хто зробить крупи з ячменю. А з вівсяної муки печемо хліб на сніданок. Варимо з сира пироги (вареники).

І справді, в Карпатах недурно такі сухорляві люди: тут обмаль хліба, а робота тяжка. Треба лазити по високих горах, треба багато працювати коло поля, засипаного дрібними камінцями.

Попрощавшись з багатомужною самарянкою з темними очима, я вийшов із хати. В дворі коло комори стояли два сажні ялинових дров.

— Це ваші дрова?

— Гей наші. Наше поле в лісі на планині, то й ліс наш.

Дров у баби в дворі було багато. Видно, що тут, у Карпатах, є свої вигоди: люди не мерзнуть зимою в хатах.

— Прощайте, тітко!

— Най будете здорові! Щасливої дороги! Зістаньтеся здорові! — казала молодиця, прощаючись зо мною.

Подихавши свіжим гірським воздухом, я вернувся до церкви. Купи чоловіків та молодниць стояли на цвинтарі. Люди не поміщались у маленькій церкві, бо в селі 180 хат.

Після служби Божої священик попросив нас подивитись на олтар. В олтарі все було, як і в церквах на Україні. На престолі лежала Євангелія рукописна. На першому листі був латинський надпис, з якого можна було довідатись, що Євангелію подарував церкві якийсь Захарія Іордан, каштелян *Zavichovstensis*[2] капітан. На підпису значився 1542 рік. Євангелія була писана такими чудовими чистими та гарними буквами, що мені спочатку здалось, ніби вона друкована. Писана вона полууставом. Убога церковця спромоглась купити друковану Євангелію тільки оце на днях. Оглянувшись кругом себе, я подумав, що знаходжусь в якомусь музеї церковної старовини.

Вийшли ми з церкви. Хлопці та чоловіки стояли купами за огорою. В білих свитках з червоним та синім шитвом на комірах, на грудях, як на Українському Поліссі, в чорних капелюхах, обв'язаних червоними стрічками, перевитими білими шнурками, ці групи людей були доволі мальовничі на ясному сонці. Тільки зовсім голені лица чоловіків та дідів неприємно вражали очі.

Панотець запросив нас до себе. Коло самої школи за огорою перестрів нас невеличкий старий дідок з довгим волоссям на голові. Це був шляхтич Мирулевич. Він причепився до священика, що хоче перейти на латинський обряд, говорив, що його батько чи дід був латинником,

зайшов у Карпати з Менської губернії й тут прийняв унію. Ми почали вговорювати, щоб він не кидав унії, бо унія не тільки мужича віра, але й панська. Добродій Білоус трохи сердився, вговорював старого і сказав, що якби руська віра була недобра, то й він покинув би її. Старий трохи вгамувався, показав нам старий документ на шляхетство, писаний по-латині, але, відома річ, що таких документів у Менській губернії поляки фабрикували тисячі, й, може, ця фабрика виробила не один десяток польських графів, котрими в Польщі хоч греблю гати. Діло було так, що як старий шляхтич піде коли в Щавницю та з кимсь там поговорить, то приходить до священника та й намагається перейти на латинський обряд. Само по собі, не прості мазури його підмовляли... В Карпатах в русинських селах кожний польський ксьондз, кожний лісничий, і економ, і якийсь куценький шляхтич,— кожний веде латино-католицьку пропаганду, а русинський священник слідить і назирає. Ці панове показали себе несподівано дуже дотепними до цього "горожанського" обов'язку, которого вони так не люблять у Москві та в Німеччині. Старий шляхтич угамувався і до цього часу зістається в руській вірі.

Ми зайшли до панотця. Панотець ще молодий, але розумний, учений, привітав нас дуже радо й щиро. Дом священника чималий, побілений всередині, тільки стеля з ялинових дощок не побілена. Обстава, одначе, убога: панотець дістає од скарбу і з поля ледве 200 ринських. Jako целебс (він вийшов із семінарії в Римі), панотець кохається в науці, має повну шафу книжок італіянських, німецьких та латинських. Розмова йшла більше вчена, наукова. Панотець умів говорити і був радий при нагоді поговорити. Добродій все перебивав його розмову:

— Панотченьку. Це все добре, але не в тім діло. Треба, щоб ви заснували читальню для селян. Ваша парохія стоїть на краю Руси. Треба, щоб ви вдержували в селі віру й руську народність. Ставте муровану церкву, а на тім крайнім шпилі, де границя Руси, поставте муровану каплицю.

Мені здається, що добродій Б. казав правду: хоч на муровану церкву треба багато грошей, але читальню заснувати не так трудно, аби була добра воля.

Закусивши, що Бог послав, ми довго ще сиділи та балакали, поки не стало вечоріти. Ми попрощалися і пішли вулицею. Панотець проводив нас. Коло однієї великої хати ми вгледіли маленьку пасіку. Там у маленькому садочку стояло з десяток вуликів бджіл. Ми зайшли в пасіку, а потім і в хату. Хата була дуже просторна, нова й світла. Щілини між круглими колодками були зашпаровані й замазані білою глиною. Ці білі смужки по стінах трохи звеселяли сумні червонуваті стіни. В хаті було доволі чисто. На здоровому мисникові видно було кілька фарфорових тарілок та стаканів. Молодиця привіталась до панотця. Вона була здорова на виду й свіжа, що мене аж здивувало. Чоловік був молодий і не убогий: він мав пару коней і фурманував в Щавниці, возячи гостей по гарних околицях на прогуляння і екскурсію. Вже сонце стало надвечір. Ми, балакаючи, ще заглянули в одну хату. В хаті лежала на ліжку молодиця й стогнала.

— Чи ви слабі, тітко? — питаю я.

— Гей!

— Що ж у вас болить? Чи шлунок, чи голова?

— Гей... на ярмарку... ой, ой, ой!

— Що на ярмарку? Може, коні понесли та перекинули воза? Може, вас покалічило? — питаюся.

— Гей... на ярмарку... ох! ох, ох! — стогнала молодиця й більше нічого не казала.

Коли це в дверях з'явився чоловік з розтріпаним волоссям на голові. Він спіткнувся на порозі й трохи не дав сторчака.

— Слава Ісусу Христу! — ледве міг виговорити.

— Навіки-віків, амінь. А що це? Ваша жінка занедужала? — питаюся я в нього.

— Та... гей, та... ні... на ярмарку... на ярмарку в Кросценку,— чоловік захитався на ногах. Він і жінка, як видно, попилися на ярмарку в Кросценку. Тепер я зрозумів, чого панотець так налягав у проповіді, щоб люди були тверезі, не дуже пили горілки. Видно було, що тверезість не дуже процвітає в Карпатах...

Загадавши візникові їхати шляхом, ми пішли через поле та огороди навпростець. По садках, по сінокосах вешталися дівчата та хлопці вже не в чоботях, а в кербцях чи постолах. Ми вийшли на високий крутий шпиль, пануючий над селом. Вся долина Руського Потока розгорнулася перед мною, як пишно намальована картина. Гарна ця остання долина Руси-України! По обидва боки Руського Потока стояли два високі, але не круті гребені гір, неначе дві велетенські зелені хвилі на морі піднялись рядом, а далі збіглися до купи краями, злилися і тут підскочили вгору високо, високо, бризнувши вгору білою піною. Цією піною були білі скелі, що стриміли на самому вершечку гори, заступаючи на схід сонця долину. Скелі стояли серед чорного ліску, ніби руїни старого замчища. Понижче них, на боці гори, знов витикалися білі шпичасті верхи скель серед невеличкого темного лісу. Здавалося, ніби там стояли в лісі церкви з білими банями. По обидва боки долини на ясно-зелених горах стриміли рядки чорних гостроверхих могил. Ці могили схожі то на голови сахару, то на піраміди, то на степові конічні могили. Всі вони обросли темним лісом зверху до самого низу. То були верхи: Гомля, Висока, Радієва, Рапштин, Гринь і др. Вони були схожі на якісь чорні гостроверхі оксамитові шапки, розкидані навкруги по гребенях гір, неначе їх розгубили якісь велетні-силачі після титанічної боротьби. Долина широка, просторна, з легенькими терасами. Серед самої долини внизу стримить

зовсім ніби єгипетська піраміда з гострим верхом з чистого граніту; за нею було видно цілі лабіринти невисоких скель; одна між ними зовсім кругла, ніби башта лицарських замків. Зараз за Шляхтовою через усю долину тягнеться вал, ніби невисока гребля. Вона, очевидячки, прорвана посередині, і через ту прірву тече Руський Потік, неначе через ворота, а через ті ворота видно село Явірки з гарною мурованою церквою. За кам'яною пірамідою стікаються до купи потоки Чорна Вода й Біла Вода, і з них складається Руський Потік. Там, у щілинах гір, притулилось два присілки — Чорновода та Біловода. Вся долина дивно зелена, ніби тількино полита, неначе намальована дуже ясно-зеленою фарбою. Пишний куточок у Карпатах ця остання долина Руси-України з останніми чотирма селами! Ми довго стояли під хрестом і не могли доволі намитуватися тією оригінальною картиною.

Одначе був час вертатися додому. Ми зійшли із шпиля й рушили назад. З ярмарку їхали шляхтівські люди одним конем у дишлі і таки добре п'яненькі та веселенькі.

В цих останніх селах Руси-України добре задержалася народність та віра. Мова українська збереглася так само добре. Народ говорить доволі чисто галицькою вимовою, але дуже м'якою і мелодичною. Як я перший раз почув цю карпатську вимову, вона мені здалася схожою на сербську або словацьку. Тільки ті фурмани, що заробляють у Щавниці, говорять язиком трохи попсованим польщиною. Акцентують слова трохи по-польському, вдаряючи на передостанній склад. Я списав усі назвища хатні, господарські, назвища одежі, посуду, страви і знайшов мало слів, не схожих з українськими. Ось такі, напр., слова: постоли— кербці; штани — холосні (в нас холоші); солдатські штани — ногавиці; очкур — строканці; обрус, що носять жінки на плечах,— плахта, свита — гуня, намисто — пацьорки; спідниця — кабат, а на Венгерщині — плащеніца; чоботи — шкірні; комин — димник; черінь у печі — ватра; стеля — навала; сволок — трагар; дійниця — дійник; картопля — зем'яки; куліш — куляша; вареники — пироги; поміст — диліни. В негоду як молодиці, так і чоловіки носять сердаки чи карпатські кожушки, вишиті червоними мережками, але шерстею наспід, не наверх. Вони так позивкали до цих

кожушків, що й у гарячу пору аж сопуть од спеки та поту, але не скидають їх.

У П'єніни. Лісний потік. Маєтність Єписокпа Пряшівського. Вид на П'єніни й Соколицю. Дунаєць і його береги

З Щавниці їздять гуляти в околиці, славні своєю красою карпатських видів... До таких місцин належить Лісний Потік та П'єніни. Діждавшись теплого, погожого дня, я поїхав до того Лісного Потіку в П'єніни за верстов п'ять од Щавниці. Внизу, де кінчається нижня Щавниця, коло самого Дунайця, вливається Руський Потік. Моя фурманка переїхала через устя потоку, закиданого дрібним камінням, і виїхала на шосе. Шосе повилося понад берегом Дунайця, попід самими горами. Понад річкою шосе було обмуроване кам'яною стіною заввишки на два аршини або й більше.

По обидва боки Дунайця пішли рядками гостроверхі гори. З боків гір висовувалися скелі. Чим далі гори піднімалися все вище та вище. От одна скеля дуже завісилася над шосе. Кам'яні маси понавішувалися трохи не над моєю головою; під ними доволі глибока печера. Далі Дунаєць круто повертає за високу скелю, що виступила над шосе з гострою, високою, вкритою лісом гривою. Ми повернули за скелю і побачили невеличкий місток... Під ним шумить і вливається в Дунаєць Лісний Потік... Через місток далі не можна їхати, бо за містком шосе дуже вузьке, так що не можна двом візкам розминутися. Далі вже йдуть пішки понад річкою.

На містку ждуть проводирі по горах, мазури-парубчаки. Я взяв одного проводиря. Він повів мене понад Лісним Потіком у вузьку щілину. Потік невеличкий, на два аршини завширшки; він шумить у вузькій щілині, схожій на велетенський коридор, видовбаний у скелі.

На правому березі потоку стоїть рівна гладенька стіна з сірого граніту на сажнів 40 або 50. Стіна угинається, йде дугою. Поверх стіни скрізь витикаються зубці, неначе пірамідки з граніту. Здається, ніби

стоїть величезна твердиня з зубчастою стіною. Стежка йде по камінню. Каміння муляє в ноги. Потік закручується, і знов змінюється декорація; із стіни виступають здоровецькі піраміди з гострими верхами, а над ними другий етаж пірамід, котрий кінчається гострою скелею. Ці гострі скелі тут звуть цукровими головами. Оглядаємося назад, по другий бік потоку стоїть така сама гостра скеля, тільки нижча. Це місце схоже на ворота Дунаю.

Далі скелі щезають. Долина стає ширша. На долині видно якусь темну будівлю з колодок. Питаю в мазура:

— Що то таке?

— Це — каже він,— млин якогось венгра.

Ми й справді були вже в Венгрії, цей південний берег Дунайця, ця долина вже були за венгерською границею.

Перескочили ми по камінню й пішли до того млина. Повище млина, через потік, загачена сяка-така гребля. Видно ряд стовпчиків, а за ними купка тарасу та каміння. Через греблю потік дзюрчить таки добре, але більша половина води тече прокопаною фосою чи ровом попід самою горою в зеленій траві. З рову вона йде в корито з товстих видовбаних ялин, вкладених одна в другу, а з цього корита, бистра вода падає на млинове колесо зверху. Проти млина вода в потоці біжить далеко нижче млина і не може розлитись до млина й затопити його у весняну пору, бо гірські потоки біжать скрізь трохи згори. Таких млинів у Карпатах багато. Приходжу до млина — стоїть хата з вікнами. Входжу в сіни — у сінях млин: теліпається кіш, крутиться внизу колесо і шестірня, але борошно сиплеться з-під каміння в якусь довгу полотняну торбу й тут просівається. Виходить щось похоче на питльоване борошно.

Одчиняю двері; в хаті коло печі порається молодиця, закутана червоною хусткою, і стоїть чоловік з довгим волоссям.

— Слава Богу Ісусу Христу! — кажу я.

— На веки векув. Амінь! — одказує мені чоловік по-мазурськи.

— Чи ви венгри, чи мазури, чи русини?

— Ні, ми слов'яни,— каже чоловік і починає говорити по-мазурськи, але погано, мішаючи словацькі слова.

— Може, словаки? — питаю я.

— Гей, словаки. Я й по-мадярськи вмію, бо служив у мадярському війську.

Входить ще один чоловік, вже іншого словацького типу: це був мірошник.

— Чий це млин? — питаюсь я в чоловіка по-українськи,— чоловік розуміє зовсім мою мову.— Чи ваш, чи якого дідича?

— Ні, не мій. Це млин єпископа Пряшівського, а я його держу в посесії і плачу єврейці Польнер 100 ринських на рік, а це мій мірошник.

— Нащо ж ви платите єврейці, а не єпископові? — питаю я в Стромовського — так його прізвище.

— Бо тут чотири села, що належать до Пряшівського біскупства, держить у посесії багата єврейка Польнер і вже од себе оддає в посесію землю ґаздам і млини. Один млин взяв я, а корчми всі і другі млини пооддавала таки євреям. Вона живе в селі в Стирі — всі в панському домі.

"Ну, думаю, це зовсім так, як у нас".

ґазда Стромовський, як видно по ньому, простий мужик, дає своєму мірошникові третю частку всього заробітку з млина. У млині беруть шістнадцяту міру з млива! Не великий заробіток і ґазді, і мірошникові. Це я вже був на маєтності єпископа Пряшівського в Венгрії: тут до Пряшівської катедри приписано четверо сіл... Тут недалеко стоїть перше словацьке село Леснік, з котрого був родом ґазда Стромовський. Це місце єсть узол, де сходяться три народи: на північ за Щавницею живуть мазури, на південь і на схід — русини, а на захід до Татрів, у Венгрії,— словаки. Коло цього Лесніка йдуть на південь без перерви русинські села: Липняк, Фільварок, Камінка.

В типі Стромовського, його жінки й мірошника вже було знати щось одмінне од типу руського та мазурського. В них на перший погляд б'є в очі примітна части́н німецького. В молодиці брови тонесенькі, як олівцем наведені, зовсім як у німкенів; ноги в усіх доволі довгі та тонкі. Всі були в гірській одежі, загальній для всіх трьох народностей. В ґазди довгі коси спадали на плечі й були підрізані, рівні на лобі, зовсім як в українців нашого Полісся. На ньому були такі самі холосні (штани) з білого товстого сукна з червоними лямпасами; на ногах такі самі кербці (постоли) й онучі.

Ця словацька хижа чи гижа (хата) була збудована з товстих ялинових колодок, навіть не обтесаних всередині хати. Щілини між колодами були позатикані мохом. Через мох світилися дві дірки; я тикнув парасолею у мох, кінець парасолі пробив дірку наскрізь.

— Чи не холодно вам тут зимою, що в стінах світяться дірки?

— Ні,— каже ґазда,— ми на зиму затикаємо дірки мохом, і в хаті дуже тепло.

Хижа всередині темна, непобілена, невесела. Тільки звеселяють хижу біла піч із комином та груба, зовсім поставлені так, як у наших селян.

Обстава цієї хати зовсім українська: коло порога піч та мисник; далі одна лава, стіл, полиця, два католицькі німецькі образи на папері. На миснику поливані миски, дерев'яні ложки. Діл земляний, нечистий і нерівний. В хижі нечепурно, темно й непривітно. Дим виходить через комин у сіни чи в млин на горище.

Газда почав розказувати про Венгрію, про свої мандрівки по Венгрії, почав називати всі речі в хижі по-мадярськи. Задзвеніла туга, виразна, груба, але гучна мадярська мова. Одначе в газді не зісталося й сліду солдатського. Передо мною стояв старий мужик у гарній сорочці до пояса та в суконних мужицьких холоснях. Я розказав, що в наших млинах беруть вдвоє більшу міру за мливу, і це підбило молодого мірошника мандрувати на Україну до Києва. Добрі люди розпитували мене про Київ. Я квапився і, попрощавшись із ними, повернув до Дунайця, але не хотілось мені бити ноги по камінню у вузькому кориті Лісного Потoku. Я навпростець простував через гору, або, краще сказати, через передню терасу високої гори Голиці, що стояла збоку. Вона вся вкрита яловим густим та старим лісом. Гора крута, як стіна. Ця гора так само належить до маєтности єпископа Пряшівського.

Видерлись ми на ту терасу поза кам'яною пірамідою. Я став і не міг одвести очей од дивної гірської картини на П'єніні. Щоб поглянути на цю одну картину, варто було приїхати в Карпати.

Гори стоять навкруги амфітеатром і дуже схожі на Альпи. На схід сонця стоїть гладенька кам'яна стіна, за нею піднімається вдвоє вища кам'яна стіна за Лісним Потокom. Всі зубці, всі верхи пірамідальних скель ясно вирізуються на небі, неначе якась велетенська твердиня арабського стилю. Цей бік картини дикий, сумний. Проти цих скель за Дунайцем над самим берегом виступає одним боком пишна Соколиця. Цей бік Соколиці дуже оригінальний: внизу над самою водою од крутого боку гори виступають дві скелі — зовсім неначе німецькі готицькі дома з шпичастою покрівлею. Покрівля висовується не більше, як на аршин з боку гори, а по цьому виступі густо-прегусто поросли ялини до самого верху, неначе торчки з зеленого дерева. Над цими покрішками високо-

високо по скелистій стіні повилися дві широкі гірлянди ялин до самого верху. На самому вершечку гори стоїть неначе баня храму: це кам'яний верх Соколиці, білий, круглий, зверху вузький, внизу ширший. Коло неї над густими зеленими верхами та гребенями стримить пишна гора — Три Корони. Це неначе стоять над масою ліса три сахарні голови, трохи прихилені одна до другої; такі вони круті, та круглі, та гострі; а од них іде ще вище довга грива, вкрита лісом. Ця гора далеченько од Соколиці, але здається, ніби вона стоїть рядом із нею. Амфітеатр кінчається з другого боку високою горою Голицею, її верх схожий на довгу кінську гриву. Вона вся вкрита лісом зверху до самого Дунайця. Серед цього амфітеатру гір всередині круга стоїть невисока гора, кругла, вся вкрита ялинами, неначе хто кинув у цей пишний кружок якусь мохнату шапку, а кругом нього обвивається підковою зелений Дунаєць. Ця гора стоїть неначе вже в ямі, а на неї кругом заглядають високі, скелисті верхи Соколиці та Трьох Корон. А над тим амфітеатром стоїть веселе сонце, заглядає зверху в його середину, в пишну глибину, заглядає в самий Дунаєць. Ліси, освічені зверху, світяться наскрізь до самого долу... Увесь амфітеатр гір, всі скелі облиті вранішнім сонцем веселим, ясным. Скелисті верхи вирізуються ясно в блідому, але блискучому небі і ніби висять над масою темної зелені гілля ялин та буків.

Здається, бачиш пишну декорацію якоїсь мирової дивної сцени, поставлену геніальним майстром, видуману геніальною фантазією,— декорацію, врівні з котрою людська театральна сцена буде тільки мізерною іграшкою.

На шосе над Дунайцем треба було сходити по вузесенькій стежечці. Стежечка вередливо в'ється по крутому боці Голиці через ялиновий та буковий ліс. По таких стежках добре плигати тільки козам, а не ходити людям. Глянеш вгору — бачиш між гіллям круті скелі, зарослі зеленим мохом. Високі ялини ніби поприлипали до гранітових стін. Де тільки на скелях є карнизи на пів-аршина, де трапляється ямка на скелі, там причеплюються ялинки, пускають коріння в щілини, в розколини і стоять по стіні, неначе повішані зелені канделябри. Од великої вогкості, здається, самі скелі пускають з себе життя. Глянув я вниз: через голі

стовбури ялин та смерек блищить вода в Дунайці; косогор крутий, як бік піраміди. Глянеш униз — і голова морочиться. От стежка повилася ще глибше. Ліс старий. Скрізь стоять густо старі стовбури ялин, страшно високі та рівні як ставники. Гілля посохло, тільки ще гострі верхи зеленіють. Ліс схожий на масу колон, вбитих у землю по крутій горі... Внизу над самим шосе зеленіють товсті столітні граби та буки. Між ялинами сторчать кущі ялівцю, обтикані колючками. Делікатне гілля смерек-ялин спускається вниз, як на березах, і гойдається неначе ниточки, на котрих нанизані шишечки та зелені пучечки. В лісі тягне вогкістю. Скрізь попід каміння слизить вода і виступає джерельцями. Місцями гори слизять неначе губка, намочена у воді. Здається, якби яка сила здавила гору, з неї полилась би вода, як з мокрої губки.

От ми й на шосе. Дунаєць закручується, як підкова, кругом Соколиці. Тут неначе одкривається ще інша декорація: це другий бік Соколиці. Над самою водою неначе стоїть величезний храм клясичної архітектури, зовсім як Ісакійський у Петербурзі. Стоїть маса з чотирма углами, в котрої краї з граніту виступили трохи вгору, неначе рамена, а над нею стоїть величезний круглий купол з чистого гладкого каміння; кругом купола гірлянда з темно-зелених смерек. Зверху замість хреста стримить ніби чуб з ялин: там далі йде ціла грива довгої гори, що поросла ялинами.

Шосе ще крутіше закручується: Дунаєць обхоплює третій бік Соколиці, найефектніший. Од самого берега Дунайця піднімаються неначе три сахарні голови з каміння, чи як тут їх зовуть,— "цукрові скалечки". Одна з них зовсім одхиляється од маси і стримить... На тому стирчаку ще десь взялись ялини, вони вросли в зазубрини і стирчать голі, без гілля, неначе риштовання кругом бані. Над цими трьома шпичастими верхами високо-високо виноситься в небо найвище білий круглий верх Соколиці. З цього боку він не закритий деревом і неначе вставлений між трьома гострими верхами. Маса скель схожа на стару церкву на Україні з п'ятьма банями, з гострими верхами. Глянеш вгору — шапка спадає з голови.

Дунаєць в'ється далі, неначе у вузькій розколині. По обидва береги стоять круті високі гори, всі оброслі мхами. Картини змінюються за кожним закрутом бистої ріки; ідеш неначе між двома темно-зеленими стінами, що вирізуються на небі зеленими зубцями. Якось тісно в цій долині. Вода шумить. Вдалині по Дунайцю стоїть сизий туман. Там далеко без кінця видно дві зелені стіни. По цьому шосе скрізь поставлені лавочки. Тут одпочивають туристи. Ноги болять і щемлять, а краса гір тягне тебе все далі й далі. От і шосе скінчилося: відкрилася вузька зелена прогалина. Тут пристань для човнів. Словаки везуть туристів на човнах назад сливе до самої Щавниці.

Ці човни допотопної конструкції тут звуть мадярськими, але достоту такими човнами плавають тунгуси коло Іркутська на Ангари. Цей човен чисте корито, тільки з одного боку загострене й трохи закопирчене вгору. Човен з колодки, довгий на аршинів сім, вісім. Один човен на бистрих хвилях перекидається, а для того зв'язують до купи два або три човни, перекладають дощечки впоперек для сидіння й без весел пускають їх по воді, тільки правують ними, обпираючись об мілке дно довгими дрючками. Ці два човни-близнята дуже схожі на пару калашів, зв'язаних до купи.

Три словаки сіли на човни. Два опирались в дно палицями, третій трубив у мідну трубу, закликаючи по дорозі пасажирів. Я сів на дощечку. Бистра вода вхопила човни й понесла їх стрілою. Човни летіли, як птиці. Дунаєць тече наче з гори. Чудно було дивитись, як човни, неначе вози з гори, все летять вниз. Дно скрізь видно: воно закидане круглуватим камінням. Подекуди тільки дрючки поринали й не доставали до дна. Гори й скелі бистро летять назад. От на річці незначні пороги. Вода підхопила човни й неначе кинула їх вниз.

— Чи здалека пан? — питають в мене довговолосі словаки.

— З Києва,— кажу я.

— Чи то далеко ще за Варшавою?

— О, далеко; буде півтора ста миль.

— Ой, ой, ой! — ойкають мої харони, піднявши вгору дрючки, а потім прицмокують язиками.

Один з них почав пісню про Кошута. Мотив був відомий навіть у Шляхтовій, мотив "Полюбила Петруся", тільки з особливою інтонацією. Човни летіли, а не плили по зеленій бистрій воді. От знову невеличкі пороги. Вода довгим і зеленим пасмом послалася вниз. Човни стрілою кинула вода. Я заплющив очі.

В одну мить прилетіли човни до Лісного Потoku.

І після того цілий день і весь вечір не сходили в мене з думки пишні зелені П'єніни; все вставали передо мною во всій своїй красі, заглядали мені у вічі, як я засипляв, ще й снились уночі, як пишне марево із зелені, проміння золотого сонця та срібла.

1884 р.

Примітки:

1 — Тартар — підземне царство мертвих.

2 — Каштелян завиховстівський (лат.).